

Л.М. Благодир, О.В. Мороз, Б. Є. Грабовецький
**ВИЗНАЧЕННЯ ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ ПЕРЕРОБНИХ
ПІДПРИЄМСТВ ОЛІЙНО-ЖИРОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ
НА ОСНОВІ ВИРОБНИЧОЇ ФУНКЦІЇ КОББА-ДУГЛАСА**

У статті проаналізовано сучасний стан українського ринку рослинних олій і визначено головні тенденції його розвитку з урахуванням світових тенденцій. На основі побудованої виробничої функції визначено пріоритети розвитку вітчизняних переробних підприємств олійно-жирової галузі України.

Ключові слова: олійно-жирова галузь, переробні підприємства, рослинні олії, експорт, соняшникова олія, виробнича функція Кобба-Дугласа.

Форм. 3. Табл. 2. Рис. 1. Літ. 25.

Л.Н. Благодир, О.В. Мороз, Б.Е. Грабовецкий
**ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПЕРСПЕКТИВ РАЗВИТИЯ
ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ МАСЛОЖИРОВОЙ
ОТРАСЛИ УКРАИНЫ НА ОСНОВЕ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ
ФУНКЦИИ КОББА-ДУГЛАСА**

В статье проанализировано существующее положение на украинском рынке растительных масел и определены основные тенденции его развития с учетом мировых тенденций. На основе построенной производственной функции Кобба-Дугласа были определены приоритеты развития отечественных перерабатывающих предприятий Украины.

Ключевые слова: масложирова промышленность, перерабатывающие предприятия, растительные масла, экспорт, подсолнечное масло, производственная функция Кобба-Дугласа.

L.M. Blagodyr, O.V. Moroz, B.Y. Grabovetskyi
**DETERMINING TRENDS OF DEVELOPMENT FOR UKRAINIAN
PROCESSING ENTERPRISES OF FAT&OIL SECTOR BASING
ON PRODUCTION FUNCTION OF COBB-DOUGLAS**

The article analyzes the current state of the Ukrainian market of vegetable oils and determines the key trends of its development with consideration of global tendencies. Basing on the constructed production function of Cobb-Douglas the development priorities of the national processing enterprises are defined.

Keywords: fat-and-oil industry; processing enterprises; vegetable oils; export; sunflower oil; production function of Cobb-Douglas.

Постановка проблеми. Визначення пріоритетів стратегічного розвитку підприємств олійно-жирової галузі є неможливим без системного аналізу та узагальнення основних тенденцій функціонування вітчизняного ринку олії та олійно-жирової продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню вітчизняних і світових ринків продукції олійно-жирової промисловості і ринку олії зокрема, а також умов і особливостей функціонування підприємств вітчизняної олійно-жирової галузі присвятили наукові праці В. Гірман [6], В. Кобзар [6], В. Кухта [13], В. Листопад [14], З. Орач [6], Л. Страшинська [20], Н. Яретник [6] та інші.

Невирішені частини проблеми. Проте системний аналіз і визначення пріоритетів стратегічного розвитку підприємств олійно-жирової галузі у взаємозв'язку із ринком рослинних олій потребують подальших досліджень, що визначило мету запропонованого дослідження.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- проаналізувати сучасний стан українського ринку рослинних олій і визначити основні тенденції його розвитку з урахуванням світових тенденцій;
- побудувати модель виробничої функції для узагальнення основних тенденцій функціонування переробних підприємств;
- визначити стратегічні пріоритети розвитку підприємств олійно-жирової галузі в сучасних умовах з урахуванням тенденцій функціонування вітчизняного і світового ринків рослинних олій.

Основні результати дослідження. На сьогодні олійно-жирова галузь, яка випускає широкий асортимент необхідних продуктів харчування з рослинних олій, об'єднуючи при цьому ринкові ніші переробки олійних культур, фасування рослинних олій, виробництва майонезів і соусів, а також промислових жирів, фасованих маргаринів і спредів, є однією з провідних у харчовій промисловості України¹. Ключовою її підгалуззю є олійна, спеціалізовані підприємства якої (олійно-пресові і олійно-екстракційні заводи) випускають рослинну олію різних видів: нерафіновану, гідратовану, рафіновану недезодоровану, рафіновану дезодоровану, відбілену виморожену тощо. Аналіз ринку рослинних олій показав, що виробництво рослинних олій в Україні представлено в основному соняшниковою, частка якої в структурі виробництва в різні сезони складає від 94% до 96%. Решта – ріпакова, соєва, лляна, рицинова. За даними Українського НДІ олій і жирів [16], на спеціалізовані підприємства припадає більше 90% загального випуску рослинних олій в Україні. Решта потужностей зосереджені в господарствах у вигляді невеликих олійниць з низькою продуктивністю і виходом продукції, сумарна потужність яких з переробки насіння олійних культур оцінюється на рівні 600 тис. т в рік (в перерахунку на випуск олії – приблизно 230 тис. т) [23].

Специфіка виробництва рослинних олій визначає високу питому вагу витрат сировини (насіння олійних і технічних культур) в структурі витрат виробництва. В Україні головною олійною культурою за площами посівів є соняшник (не менше 10% посівів), який у структурі переробки олійних культур займає більше 90% [16].

Ретроспективний аналіз засвідчив, що протягом останніх 10 років олійно-жирова галузь України пройшла у своєму розвитку кілька етапів – від занепаду (1997–1998 рр.) до підйому (2005–2007 рр.). На сьогодні основні тенденції у виробництві соняшникової олії, за даними Українського науково-дослідного інституту (НДІ) олій і жирів [16], визначають 20 великих спеціалізованих переробних підприємств із сумарною середньорічною потужністю 4,7–5,4 млн. т переробки насіння олійних культур. Натомість, за даними асоціації «Укролія-

¹ За даними асоціації «Укроліяпром», на підприємствах ОЖГ зайнято 50 тис. працівників, щорічні відрахування підприємств галузі до бюджетів всіх рівнів становлять 2 млрд. грн. [14].

пром», загальні потужності з переробки насіння олійних культур на початок 2008/09 маркетингового року² становили 7,25 млн. т. [15].

Україна експортує соняшникову олію в 56 країн світу. Впродовж 2006–2007 рр. Україна була лідером у світі за обсягом експорту соняшникової олії. Питома вага олії в структурі експорту продукції АПК становить 19,7%. Обсяг експортних відвантажень української соняшникової олії в останні три сезони був в середньому на рівні 2 млн. т і складав 70–95% від загального виробництва [19]. При цьому внутрішній ринок абсолютно не постраждав, адже річна ємність внутрішнього ринку нерафінованої олії становила 450–500 тис. т, а ринку фасованої олії – 300 тис. т [15]. Внутрішній попит повністю забезпечувався вітчизняними виробниками. Країна одержувала стабільний дохід від експорту. Питома вага України у світовому виробництві соняшнику та олії з нього складає близько 15% [20]. У світовому рейтингу виробників соняшникової олії Україна посідає третє місце після Аргентини і Росії.

В Україні триває експансія транснаціональних корпорацій. На вітчизняному ринку присутні такі компанії, як ADM, "Cargill", "Bunge", "Glencore". Саме вони контролюють дві третини експорту рослинної олії (в структурі експорту соняшникової олії в 2008 р. лєвова частка (90%, або 1193,9 тис. т.) припала на сиру неочищену олію [19], а також експорт насіння олійних культур.

Збільшення виробництва соняшнику при скороченні його експорту після введення експортного мита на насіння олійних культур в 1999 р.³ сприяло розширенню потужностей з виробництва і переробки нерафінованої олії, а також зростанню обсягів виробництва продуктів переробки рослинних олій, асортименту фасованої продукції і збільшенню кількості торгових марок, яка на сьогодні вже перевищила півсотні. Найбільшими виробниками фасованої олії є компанії «Кернел Груп» (володіє часткою внутрішнього ринку до 35%, торгові марки: «Щедрий дар», «Стожар», «Чумак Домашня», «Чумак Золота», «Любонька») [8], а також «Bunge-Україна» (торгова марка «Олейна») [25], АТ «Фон Засс» (торгова марка «Славія») [9], що разом займають близько 70% вказаного сегменту ринку. Внутрішній ринок фасованої продукції зараз перенасичений, і перед виробниками в контексті членства України в СОТ стоїть завдання не тільки утриматися на своїх позиціях, але й освоїти нові ринки збуту за рубежом.

На основі даних про обсяг виробництва нерафінованої соняшникової олії спеціалізованими підприємствами, сконцентрованими в руках одного власника, в 2005–2008 рр. було проведено оцінювання рівня концентрації в першому сегменті олійного виробництва (проста переробка насіння олійних культур, в результаті якої одержують пресову і екстракційну олію), з використанням коефіцієнту Джині⁴, розрахованого за формулою [12, 18]:

² Для соняшнику маркетинговий рік триває з 1 вересня поточного року до 31 серпня наступного року.

³ Для захисту галузі в 1999 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур» [1], яким встановлювався до 1 липня 2002 р. податок на експорт насіння соняшнику в розмірі 23% експортної вартості партії. Згодом експортне мито на насіння соняшнику, льону і рижю було знижене до 17%. Крім того, заборона переробки соняшнику на давальницьких умовах за кордоном, введена в дію в 2001 р., також дала позитивні результати [5].

⁴ Його значення може знаходитися в інтервалі [0, 1]. Чим ближче значення до 1, тим вища концентрація.

$$G = \left(\frac{1}{n}\right) \times \sum_{i=1}^n (i-1)B_i - i \times B_i, \quad i = 1, 2, \dots, n, \quad (1)$$

де B_i – накопичене (кумулятивне) значення часток великих фірм на ринку; n – загальна кількість підприємств, що виготовляє дану продукцію.

Отже, в 2005 р. G становить 0,32; в 2006 і 2007 рр. – 0,35; у 2008 р. – 0,36. Таким чином, оцінювання показало, що, незважаючи на помірний рівень концентрації в галузі виробництва олії, на сьогодні майже всі інвестиційно привабливі підприємства знаходяться під контролем транснаціональних корпорацій або українських фінансово-промислових груп. Такі значення розрахованих показників свідчать про те, що концентрація ринку зростає. Як наслідок, превалює давальницька схема переробки насіння олійних культур (табл. 1), яка не стимулює розвиток олійно-жирових комбінатів, олієекстракційних і пресових заводів та галузі в цілому, оскільки підвищує коефіцієнт завантаження переробних потужностей, але знижує базу оподаткування.

Таблиця 1. Джерела надходження олійної сировини [16; 17]

Рік	Вироблено олії, т	в тому числі з давальницької сировини	
		т	%
2005	1245197	929931	74,7
2006	1832027	1438448	78,5
2007	1912657	1634419	85,5
2008	1612831	1398512	86,7

Незважаючи на те, що ринок соняшникової олії є конкурентним, концентрація послаблює невеликі вітчизняні олійно-екстракційні заводи, а великим компаніям об'єднання потужностей дозволяє збільшити обсяги переробки, і за рахунок ефекту масштабу знизити собівартість випуску продукції. Український ринок залишається привабливим для міжнародних інвесторів. Адже ємність сегменту тільки соняшникової олії становить близько 1,2–1,5 млрд. дол. США в рік [24]. Поточні ціни на сиру нерафіновану олію забезпечують рентабельність виробництва від 7–8% для невеликих підприємств до 15–20% для великих виробників [21, 83].

Структура випуску соняшникової олії нерафінованої великими підприємствами в складі інтегрованих структур в 2008 р. є нерівномірною (табл. 2).

Аналіз показав, що на сьогодні в олійно-жировій промисловості функціонує дві групи інтегрованих структур:

- структури за участю іноземного капіталу (Корпорація «ADM Україна»; ГК «Гленкор»; АТ «Фон Засс»; компанія «Бунге-Україна»; ЗАТ «АТ Каргілл»; ГК «Кернел»);

- вітчизняні інтегровані структури.

При цьому переважає вертикальна інтеграційна форма об'єднань підприємств (на ринку присутні 11 вертикально інтегрованих і 4 горизонтально інтегровані структури). Основними мотивами вертикальної інтеграції є забезпечення гарантованих умов поставки сировини і збуту продукції, підвищення рівня завантаження виробничих потужностей, компенсація ризиків бізнесу, зменшення витрат на випуск одиниці продукції, підвищення технологічного рівня виробництва. Основними мотивами горизонтальної інтеграції є нагро-

мадження профільних активів, бажання закріпитися в Україні і мінімізація ризиків бізнесу.

Таблиця 2. Структура випуску нерафінованої соняшникової олії (2008 р.)*

Інтегровані структури і підприємства в їх складі	Обсяг випуску сирової соняшникової олії, т	Питома вага, %
Корпорація «Укрліпідвироб» «ТОВ Агрекс» (ЗАТ «Святошівська олія»)	30624	1,64
Корпорація «ADM Україна» (Львівський ОЕЗ)	42722	2,29
ГК «Гленкор» (ТОВ «Одеський ОЕЗ»)	65823	3,53
ЗАТ «Славолія» (Слов'янський ОЖК, ЗАТ «Слов'янськолія»)	74739	4,00
ГК «Войл» (Вінницький ОЖК, Чернівецький ОЖК)	75795	4,06
ГК «Міронівський хлібопродукт» (ВАТ «Міронівський ЗВНЧ»)	94458	5,06
ТОВ «Агрокосмі» (ЗАТ «Запорізький ОЖК»)	106994	5,73
АТ «Фон Зерс» (ЗАТ «Пологівський ОЕЗ»)	132721	7,11
Компанія «Бунге Україна» (ЗАТ «Дніпропетровський ОЕЗ»)	169705	9,09
Холдинг «Олієда Україна» (ВАТ «Ірровградлія»)	178500	9,56
ЗАТ «АТ Каргілл» (ЗАТ «Кіровоградський ОЕЗ», ТОВ «Комбінаг Каргілл»)	256695	13,75
Решта підприємств	308839	16,54
ГК «Кернел» (ЗАТ «Міловський ЗРО «Стрілецький степ», ЗАТ «Вогчанський ОЕЗ», ЗАТ «Просколотинський ОЕЗ», ЗАТ «ПОЕЗ – Кернел Груп»)	329385	17,64
Разом по Україні	1867000	100

* розраховано за [16].

Вітчизняний ринок олійно-жирової продукції значною мірою залежить від світової кон'юнктури, політики таких організацій, як СОТ, ЄС, СНД, а також експортно-імпоротної політики держави тощо.

Так, обсяги використання рослинних олій у світі зростають під впливом переорієнтації у структурі харчування населення економічно розвинених країн із тваринних жирів на олії і рослинні жири⁵; збільшення загальної чисельності населення планети, особливо в країнах Південно-Східної Азії та Африки; випереджаючих темпів зростання ВВП у таких багатонаселених країнах, як Китай та Індія; збільшення використання олій для технічних потреб (виробництво дизельного пального, пластмас, миючих засобів, мастил, оліф і фарб). Послаблення долара і здорожчання нафти, переміщення капіталу з ринків нерухомості та цінних паперів на ринки стратегічних сировинних ресурсів у світі спричинило безпрецедентне зростання цін на зернові та олійні культури порівняно із загальним зростанням цін, тобто агфляцію.

У світі з 32 млн. т соняшнику щорічно продається всього 1–1,5 млн. т. Головні світові виробники насіння соняшнику для максимального завантаження власних переробних потужностей встановили експортне мито на насіння

⁵ За даними асоціації «Укроліпідпром», співвідношення споживання рослинних і тваринних жирів у цих країнах у межах 4(5) : 1; загальне споживання олій на продовольчі цілі у США – 32–36 кг, в ЄС – 17–25 кг в розрахунок на одну людину за рік [15].

⁶ Згідно з [4] економісти інвестбанку "Goldman Sachs" для позначення різкого зростання цін на аграрну продукцію ввели в науковий обіг термін "agflation", «агфляція» (аграрна інфляція).

олійних, зокрема, Аргентина збільшила його з 32% до 39%, в Росії діє мито на рівні 20% на насіння всіх олійних культур [11]. В Україні вивізне мито на насіння соняшнику знаходиться на рівні 13%, але буде зменшене до 10%⁷.

Квотування експорту нерафінованої соняшникової олії в 2007–2008 рр. призвело до затоварювання олієсховищ і зупинки низки переробних підприємств. Як наслідок, закупівельні ціни на насіння соняшнику знизились. У свою чергу, компанії-зернотрейдери могли купувати насіння олійних культур за цінами, які дозволяли здійснювати рентабельний експорт навіть за умови сплати 17% експортного мита, адже на світовому ринку існує стабільно високий попит на олієвмісну сировину.

Оцінювання резервів випуску соняшникової олії проведено з використанням виробничої функції Кобба-Дугласа у лінійно-логіфмічній формі, оскільки вона відповідає всім вимогам, які пред'являються до моделі [22], а саме: несуперечливості, універсальності, практичної спрямованості, можливості перевірки, надійності, практичного застосування, аксіоматичності⁸.

При побудові моделі випуску враховувались особливості виробництва рослинних олій, а саме: монопродуктовий характер виробництва з домінуванням прямих процесів; використання однорідної сировини рослинного походження (насіння олійних культур), вплив якісних характеристик сировини, зокрема олійності, на витрати виробництва, величина основних переробних потужностей підприємств тощо. З огляду на особливості технології виробництва рослинних олій (в основному виробництві ступінь механізації робіт досягає 92–95%), чисельність промислово-виробничого персоналу не чинить суттєвого впливу на обсяг випуску кінцевої продукції.

При побудові моделі використовувались ресурси у натуральних одиницях (оцінювання ресурсів у порівняних одиницях, зокрема грошових, в умовах вітчизняної економіки є проблематичним через недосконалість економічного механізму). Крім того, як результативний показник логічно було б використовувати обсяг виробництва за грошовою виручкою від реалізації продукції. Однак цей принцип може бути застосований для економіки, де існують тільки прибуткові підприємства, а збиткові — банкрутують і зникають. В умовах України, коли стабільно збиткові підприємства можуть функціонувати в довгостроковому періоді, доцільно використовувати як показник результативності виробництва обсяг випуску продукції у натуральному вимірі.

Таким чином, виробнича функція для випуску рослинної олії може бути представлена таким рівнянням [7, 15]:

⁷ Після набуття Україною повноправного членства в СОТ експортне мито на насіння соняшнику, згідно із Законом України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур» [1] із змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур» [2], знизилось із 17 до 14%. Крім того, відповідно до Закону України «Про внесення зміни до статті 2 Закону України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур» [3], починаючи з жовтня поточного року, скасовано встановлення мінімальних індикативних цін під час експорту насіння соняшнику, що стало значною лібералізацією експорту цієї сільськогосподарської сировини [11].

⁸ Згідно з Г. Фанделем [22, 253], ці вимоги були сформульовані М. Швейцером і Р. Купером і є формальними обмеженнями для практичного застосування моделей виробничої функції.

$$\ln y = a_0 + a_1 \ln x_1 + a_2 \ln x_2 + a_3 \ln x_3, \quad (2)$$

де y – кількість виробленої олії, т; x_1 – обсяг насіння, призначеного для переробки, т; x_2 – олійність насіння, %; x_3 – виробничі потужності, тис. т; a_0 , a_1 , a_2 , a_3 – параметри рівняння.

Отже, рівняння (2) було реалізоване за даними про випуск соняшникової нерафінованої олії 14 підприємствами олійно-жирової галузі України⁸ за період 1994–2007 рр.:

$$\ln y = 3,7195 + 0,9767 \ln x_1 + 0,7328 \ln x_2 + 0,0291 \ln x_3. \quad (3)$$

Враховуючи те, що в структурі переробних потужностей олійної галузі на досліджувані 14 підприємств припадає 70–75%, а в структурі загального обсягу випуску рослинних олій їхня частка становить 77–80%, можемо припустити, що галузеві тенденції можуть бути у загальному вигляді екстрапольовані на них, і навпаки, висновки, зроблені для названих підприємств, будуть вірними для всіх переробних підприємств.

Побудоване рівняння є статистично надійним і адекватним¹⁰, а також логічно адекватним досліджуваному процесу (про це свідчать додатні знаки при невідомих).

Еластичність випуску за окремим чинником виробництва дозволяє зробити висновки про відносну продуктивність ресурсів: за фіксованого значення інших чинників при збільшенні (зниженні) маси насіння на 1% обсяг виробництва олії відповідно збільшиться (зменшиться) на 0,9767%; зі збільшенням (зменшенням) олійності насіння на 1% обсяг виробництва продукції відповідно збільшиться (зменшиться) на 0,7328 %; збільшення (зменшення) середньорічної виробничої потужності на 1% призведе відповідно до збільшення (зменшення) обсягу виробництва олії на 0,0291%. Оскільки олійність насіння оцінюється у відсотках, то для неї коефіцієнт еластичності відображає немовби подвійний відсоток. А тому економічний зміст коефіцієнту еластичності для олійності потребує уточнення на основі показника граничної продуктивності ресурсів, який свідчить про абсолютний вплив чинників на результативний показник.

Отримані оцінки дозволяють стверджувати, що еластичність випуску за основними фондами значно нижча еластичності випуску за оборотними засобами. А це свідчить про недоліки у використанні основних засобів переробних підприємств у досліджуваній період. Основною причиною низької ефективності використання виробничих потужностей є їх недозавантаженість¹¹.

⁹ ЗАТ «Пологівський олієекстракційний завод»; ЗАТ «Дніпропетровський олієекстракційний завод»; ТОВ «Одеський олієекстракційний завод»; ЗАТ «Вовчанський олієекстракційний завод»; ЗАТ «Полтавський олієекстракційний завод – Кернел Груп»; ЗАТ «Приколотнянський олієекстракційний завод»; ВАТ «Мелітопольський олієекстракційний завод»; ЗАТ «Каховський олієекстракційний завод» (Каргіл); ВАТ «Вінницький олієжировий комбінат»; ВАТ «Чернівецький олієжировий комбінат»; ЗАТ «Запорізький олієжировий комбінат»; ЗАТ «Сватівська олія»; ВАТ «Кіровоградолія»; ЗАТ «Славолія» [16].

¹⁰ Кореляційне відношення $\eta = 0,9998$; коефіцієнт детермінації $\eta^2 = 0,9996$; середня помилка апроксимації $\bar{\epsilon} = 0,61$; F -критерій Фішера: табличний ($p = 0,99$) $F_T = 6,55$; розрахунковий $F_p = 16076,02$; d -статистика: розрахунковий $d_a = 1,75$, розрахункове значення $d_p = 2,20$.

¹¹ До 1999 р. коефіцієнт завантаженості переробних потужностей знаходився на рівні 30–40%; після 1999 р. – 55–85%.

Показник абсолютної ефективності ресурсів, розрахований як гранична продуктивність, дозволяє зробити такі висновки:

- при збільшенні (зменшенні) маси переробленого насіння на 1 тис. т обсяг виробленої олії відповідно збільшиться (зменшиться) на 428,2 т;
- зі збільшенням (зменшенням) олійності насіння на 1 % обсяг випуску продукції відповідно збільшиться (зменшиться) на 12783,46 т;
- збільшення (зменшення) виробничих потужностей на 1 тис. т призведе до збільшення (зменшення) обсягу випуску соняшникової олії на 7,8 т.

Гранична норма заміщення між чинниками «олійність» і «обсяг насіння», «виробнича потужність» і «обсяг насіння» відповідно дорівнюють $(12783,46 : 0,4282) = 29853,95$ і $(0,0078 : 0,4282) = 0,0182$.

Таким чином, підвищення олійності насіння на 1% по Україні рівнозначне додатковій переробці 29853,95 т насіння. Іншими словами, якщо підвищити олійність насіння на 1%, то можна отримати ту ж кількість олії, скоротивши переробку насіння соняшнику на 29853,95 т. Якщо врахувати, що в 2007 р. середня урожайність соняшнику в Україні становила 12,2 ц/га, то підвищення олійності насіння соняшнику на 1% при фіксованому значенні обсягу виробництва олії дозволить вивільнити з обороту приблизно 24470,45 га орних земель.

Таким чином, побудована модель дозволяє зробити висновок, що подальше нарощування переробних потужностей у межах галузі за умови застосування екстенсивних методів рослинництва при вирощуванні олійних не є економічно доцільним.

Крім того, еластичність виробництва, розрахована як сума коефіцієнтів еластичностей, становить 1,7386 і свідчить про позитивний ефект зростання масштабу виробництва, який, у свою чергу, є бар'єром для входження в галузь нових конкурентів. Нові конкуренти будуть змушені розпочати свою діяльність з великих обсягів випуску продукції, оскільки при малих обсягах випуску рівень витрат буде високим.

Таким чином, на основі побудованої функції випуску соняшникової олії нерафінованої з урахуванням умов функціонування ринку насіння олійних культур і продуктів його переробки для олійних підприємств можуть бути сформульовані альтернативні сценарії розвитку: інерційний та оптимістичний.

Інерційний варіант ґрунтується на екстраполяції існуючих тенденцій розвитку галузі і не припускає істотних змін у діяльності підприємств.

Відповідно до висновків Міністерства аграрної політики України [18], в перспективі до 2010–2011 рр. після здійснення наявних проєктів з будівництва нових підприємств потужності з переробки насіння олійних в Україні збільшаться до 10 млн. т в рік, що за умови отримання урожаїв соняшнику на рівні 2008 р. (6,5262 млн. т) дозволить завантажити потужності лише на 65%.

За такої ситуації можливими є кілька варіантів реакції галузі:

- виведення надлишкових переробних потужностей;
- підвищення внутрішнього обсягу виробництва насіння олійних культур;
- зростання імпорту олієвмісної сировини.

Однак, у минулому галузь виявилася стійкою до закриття потужностей, незважаючи на вкрай низький рівень їх завантаження через нестачу сировини.

Щодо зростання обсягів виробництва соняшнику, то Україна фактично вичерпала потенціал розширення посівних площ під соняшник як ключовий чинник зростання валових зборів. За оцінками УААН, оптимальна площа під соняшником повинна становити 9–10% в структурі орних земель, тоді як на сучасному етапі площа під соняшником в середньому по Україні становить 15–20%, а в Донецькій і Дніпропетровській – 42% і 32% відповідно [10].

Цілковита відміна експортного мита, як того вимагає аграрне лобі, спровокує кризу на продовольчому ринку країни через масове вивезення соняшнику за кордон за демпінговими цінами і, як наслідок, скорочення виробництва олії, маргаринової продукції, майонезу. В результаті зменшаться надходження в бюджеті всіх рівнів. Експорт готової продукції олійно-жирової галузі буде практично зупинено, і Україна втратить зовнішні ринки. Відміна експортного мита призведе до зупинки більшості заводів, що перетворить нашу державу на сировинний придаток ЄС. Аналогічна ситуація склалась на ринку ріпаку, адже практично весь урожай насіння ріпаку щорічно експортується. За даними [16], в 2008 р. було зібрано 2,9 млн. т, а в липні – травні 2008/09 МР¹² було експортовано 2,645 млн. т насіння ріпаку, або 92,1% від валового збору. Експорт насіння соняшнику, а не соняшникової олії призведе до значного погіршення платіжного балансу України, девальвації національної валюти та підвищення інфляції.

Оптимістичний сценарій припускає інтенсивне економічне зростання за рахунок мінімізації ризиків сировинного забезпечення шляхом максимально-го залучення на переробку сировини вітчизняного походження і завантаження переробних потужностей олійних підприємств.

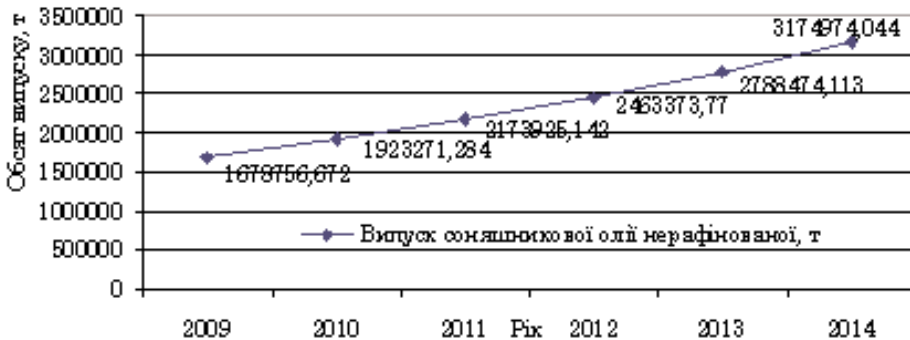

Рис. 1. Прогноз випуску соняшникової олії нерафінованої (2009–2013 рр.), побудовано для 14 підприємств асоціації «Укроліяпром»

Умовою реалізації оптимістичного сценарію є забезпечення належного рівня сировинного потенціалу для олійного виробництва через диверсифікацію виробництва олійних культур і дотримання вимог агроєкології при їх вирощуванні. Для цього на рівні держави повинні бути вжиті заходи, спрямовані на адаптацію сільськогосподарського виробництва до глобальних кліматичних змін, а також заходи, які б передбачали дотування інноваційних проектів

¹² Маркетинговий рік для ріпаку триває з 1 липня поточного року до 30 червня наступного.

з вирощування олійних культур. Це стимулюватиме застосування інтенсивних технологій природокористування в аграрній сфері. Для порівняння, у Європі така допомога складає до 300 євро в розрахунку на 1 гектар.

На основі побудованої виробничої функції випуску соняшникової олії зроблено прогноз випуску для 14 підприємств галузі (рис. 1). Для побудови прогнозу випуску використано прогнозні дані щодо величини переробних потужностей (отримані шляхом екстраполяції тренду), олійності (отримані шляхом експоненціального згладжування) й обсягу переробки насіння соняшникової олії (отримані шляхом екстраполяції тренду).

Висновки. В результаті дослідження можна зробити такі висновки:

1. Головними тенденціями розвитку вітчизняного ринку олій є експортна орієнтація, причому переважає експорт сировини; диспаритет між величиною переробних потужностей і обсягом олійного насіння, яке надходить на переробку; домінування давальницької схеми переробки сировини; посилення процесів концентрації на ринку.

2. Побудована виробнича функція випуску нерафінованої соняшникової олії засвідчила недоцільність подальшого нарощування переробних потужностей, а також існування позитивного ефекту росту масштабів виробництва, який є бар'єром для входження в галузь нових конкурентів.

3. Жорстка конкуренція на внутрішньому і зовнішньому ринках визначає для підприємств пріоритетність корінного технічного переозброєння і застосування сучасних технологій переробки олійних культур (максимальне використання біопотенціалу насіння олійних, запобігання або мінімізація окислення олій, обмеження вмісту небажаних продуктів взаємодії в продуктах переробки рослинних олій) і виробництва олійно-жирової продукції, а також реалізації стратегій інтегрованого зростання, орієнтованих на співпрацю і партнерство з виробниками (постачальниками) сировини.

1. Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур: Закон України від 10.09.1999 №1033-XIV // zakon1.rada.gov.ua.

2. Про внесення змін до Закону України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур»: Закон України від 07.07.2005 №2773-IV // zakon1.rada.gov.ua.

3. Про внесення зміни до статті 2 Закону України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур»: Закон України від 31.05.2007 №1113-V // zakon1.rada.gov.ua.

4. Агфляция // Википедия: свободная энциклопедия // ru.wikipedia.org.

5. *Благодир Л.М.* Забезпечення експортної орієнтації підприємств олійно-жирового комплексу України // Регіональна економіка.— 2007.— №4. — С. 52–60.

6. *Гирман В., Кобзар В., Орач З., Яретник Н. К.* вопросу о качестве семян подсолнечника // Олійно-жировий комплекс.— 2007.— №1. — С. 44–46.

7. *Грабовецький Б.Є., Мороз О.В., Савчук Л.М.* Виробнича функція як засіб вдосконалення економічних досліджень // Вісник Вінницького політехнічного інституту.— 2006.— №2. — С. 12–25.

8. Деятельность // ГК «Кернел» // www-us.kernel.ua.

9. ЗАТ «Пологівський олійно-екстракційний завод» // www.mezpology.zp.ua.

10. Зернове господарство. Структура посівних площ (в розрізі регіонів) // Міністерство аграрної політики України // www.minagro.gov.ua.

11. *Квітка Г.* Державні інтереси можуть підсковзнутися на олії // Пропозиція.— 2008.— №12 // www.propozitsiya.com.

12. *Кизим Н.А., Горбатов В.М.* Концентрация экономики и конкурентоспособность стран мира: Монографія. — Харьков: ИНЖЭК, 2005. — 216 с.

13. *Кухта В.* Современное состояние и перспективы развития производственных мощностей маслосебяющих предприятий Украины // Масложировая промышленность – 2005: Сборник докладов.– 2005. – С. 66–67.
14. *Листопад В.* Конъюнктура украинского рынка растительных масел // Масложировая промышленность – 2005: Сборник докладов.– 2005. – С. 14–19.
15. Не мешайте работать масложировой отрасли Украины!: інтерв'ю ген. директора асоціації «Укродляпром» С. Капшука, 20 квітня 2009 р. // www.apk-inform.com.
16. Олійно-жирова галузь України і Російської Федерації. Показники роботи за 1994–2008 роки. – Х.: УкрНДІОЖ, 2008. – 118 с.
17. Олія соняшникова нерафінована, тис. т // Виробництво основних видів промислової продукції за 2003–2008 роки // Державний комітет статистики України // www.ukrstat.gov.ua.
18. Пути урегулирования ситуации между производителями и переработчиками семян масличных культур на внутреннем рынке Украины на 2009/2010 маркетинговый год рассмотрен на слушаниях в Комитете по вопросам аграрной политики и земельных отношений // Верховна Рада України // portal.rada.gov.ua.
19. Ситуація на ринку рослинних олій та олієсировини у 2008/2009 маркетинговому році: Державна підтримка українського експорту // www.ukrexport.gov.ua.
20. *Страшинська Л.В.* Основні тенденції та стратегічні пріоритети розвитку світового ринку олій // АгроСвіт.– 2007.– №11. – С. 12–17.
21. *Татаренко Г., Мадай А.* Украина. Смазанные перспективы // Бизнес.– 2009– №18. – С. 81–83.
22. *Фандель Г.* Теорія виробництва і витрат / Пер. з нім. під керів. і наук. ред. М.Г. Грешака. – К.: Таксон, 2000. – 520 с.
23. Харчова промисловість у 2008 році (панорама) // Міністерство аграрної політики України // www.minagro.gov.ua.
24. *Шмидт Т.* Масленица накануне открытия рынка // Компаньон.– 2008.– №13 // www.companion.ua.
25. Information / Bunge. Oilseed Processing // www.bunge.com.

Стаття надійшла до редакції 4.11.2009.